
IV. ХРОНІКА

УДК 58 (092):929.732

І. С. Косенко

Національний дендрологічний парк «Софіївка» НАН України,

БАРОН Е.О. ФАЛЬЦ-ФЕЙН І ЙОГО ОСОБИСТИЙ ВНЕСОК У СПРАВУ ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ І РОСІЙСЬКОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

На підставі літературних джерел подано біографічні дані Барона Е. О. Фальц-Фейна, висвітлено його величезний внесок у збереження культурної спадщини України та Росії і особисті спогади про зустріч з цією легендарною людиною.

Барон Едуард Олександрович Фальц-Фейн народився 14 вересня 1912 року в селі Гаврилівка, Херсонської губернії, Російської імперії — громадський діяч Ліхтенштейну, меценат.

Батько Олександр Едуардович — брат засновника заповідника «Асканія-Нова» Ф. Е. Фальц-Фейна, агроном, мати — Віра Миколаївна — із сім'ї генералів і адміралів російського флоту Єпанчиних.

Після революції 1917 року Е. О. Фальц-Фейн разом з рідними поселився в Німеччині (1918–1923), потім у Франції, а далі в Ліхтенштейні.

В 1932 році виграв велогонку серед студентів і став чемпіоном Парижу. На нього звернув увагу бос спортивної газети «L'Auto» і запросив стати генеральним кореспондентом в Німеччині. В 1936 році був акредитований на Олімпійських іграх в Німеччині, став кращим репортером газети — «золотим пером».

В 1936 році створив в Ліхтенштейні Олімпійський комітет і команду для участі в Зимовій Олімпіаді 1936 року. 14–15 лютого 1936 року прийняв участь в олімпійських змаганнях з бобслею (чоловіки, двійки) і посів 18 місце. А уже в Лейк-Плесіді «сама маленька країна» отримала золоті медалі.

Під час війни спорт нікому не був потрібним і спортивний репортер також, і барон залишив журналістику і став займатися туризмом. В 1951 році створив асоціацію велосипедного спорту і з 1953 року до 1973 року був її президентом.

Барон Е. О. Фальц-Фейн був двічі одружений. Перша дружина – Вірджинія, донька англійського лорда Ноеля Кертісс-Беннета. В 1952 році у них народилася донька Людмила, яка вийшла заміж за голландського скульптора Кііса Веркад. Живе в Монте-Карло. Внучка — Казміра.

Друга дружина Крістіна Цварц працювала ма-некенницею в Мюнхені. Вінчалися в 1964 році. В 1977 році померла від передозування наркотиків. Дітей від другого шлюбу немає.

Едуарду Олександровичу було під сімдесят років, коли йому вперше дозволили приїхати на батьківщину, і з того часу він багато зробив для збереження української і російської спадщини, за що має цілий ряд урядових і почесних нагород як України, так і Росії, які варто тут зазначити.

Нагороди України:

1. Почесний знак відзнаки Президента України (1994 рік) — за багаторічну безкорисну діяльність з повернення в Україну національних культурних цінностей, особистий внесок в оновлення заповідника «Асканія-Нова».

2. Почесна грамота Кабінету Міністрів України з пам'ятним знаком (21 травня 1998 року) — за вагомий особистий внесок та активне сприяння у відновленні історико-культурної спадщини заповідника «Асканія-Нова» імені Ф. Е. Фальц-Фейна.

3. Орден «За заслуги» II ступеню (22 травня 1998 року) — за значний особистий внесок у збереження української історичної та культурної спадщини, активне сприяння розвитку Біосферного заповідника «Асканія-Нова» імені Ф. Е. Фальц-Фейна.

4. Орден «За заслуги» I ступеню (15 листопада 2002 року) — за значний особистий внесок в підвищення Міжнародного престижу України, багаторічну плідну благодійну діяльність.

4. Орден князя Ярослава Мудрого V ступеню (13 вересня 2007 року) — за видатний особистий внесок у збереження культурної спадщини, активну участь у розвитку природоохоронної та еколого-освітньої діяльності Біосферного заповідника «Асканія-Нова» імені Ф. Е. Фальц-Фейна Української Академії аграрних наук.

Нагороди Росії:

1. Орден Дружби Народів (26 жовтня 1993 року) — за багаторічну діяльність з пропаганди російської культури за кордоном.

2. Лауреат Царськосільської художньої премії (1997 рік).

3. Подяка Президента Російської Федерації (14 листопада 1998 року) — за великий внесок в збереження і повернення на Батьківщину творів російського мистецтва і предметів історичної спадщини.

4. Орден Пошани (14 вересня 2002 року) — за великий внесок в збереження і пропаганду

російської культури за кордоном, зміцнення дружби і співробітництва між народами Російської Федерації і Князівства Ліхтенштейн.

5. Орден Преподобного Сергія Радонезького II ступеню. (РПЦ, 2002 рік) — за видатні заслуги в справі розвитку російської культури в зв'язку з ювілеєм.

6. Медаль «У пам'ять 300-річчя Санкт-Петербургу» (2003 рік).

7. Медаль Пушкіна (20 серпня 2007 року) — за великий внесок у збереження культурної спадщини Росії.

Е. О. Фальц-Фейн має також Міжнародні нагороди та нагороди Ліхтенштейну.

Щоб пояснити, чому Е. О. Фальц-Фейн отримав такі нагороди від уряду Росії, приведу деякі дані літературних джерел (Данилевич, 2000; Фальц-Фейн, 1997).

У 1975 році в Монте-Карло барон познайомився з Іллею Самойловичем Зільберштейном, якого бібліотека імені Леніна послала на аукціон придбати унікальне російське видання XVIII століття про море з колекції Дягілева-Лифаря. Зільберштейн зацікавився, торги були закінчені, а книгу купив барон. Едуард Олександрович з великою радістю подарував книгу Зільберштейну для бібліотеки. Так, випадок наблизив барона до Росії, а Ілля Самойлович став його другом. Зільберштейн першим в радянській Росії став з повагою писати про російську еміграцію в «Огоньке» і «Літературній газеті»: про Лифаря, про Е. О. Фальц-Фейна і його колекції, про колекції дягілевських художників «біляка» князя Микити Лобанова-Ростовського. А барон Е. О. Фальц-Фейн, тим часом, наполегливо шукав і, нарешті, знайшов спосіб приїхати в Росію. У Міжнародному Олімпійському Комітеті вирішувалося питання, де будуть проводитись Літні Олімпійські ігри 1980 року: Лос-Анджелесі чи Москві (Данилевич, 2000; Фальц-Фейн, 1997).

Едуард Олександрович, будучи довгий час беззмінним президентом Олімпійського комітету Ліхтенштейну, перед голосуванням попросив кожного із членів МОК дати шанс Москві. Олімпіаду «віддали» Москві. Едуард Олександрович в 1980 році став першим із Фальц-Фейнів, хто ступив на землю Асканії-Нової як іноземець. Він вирішив відновити ім'я Фальц-Фейн на півдні, а ім'я Єпанчин — на півночі, в Петербурзі. Першим великим подарунком барона своїй Батьківщині стала частина бібліотеки

Дягілева-Лифаря, що нараховує сотні книг. Ще наприкінці 1970-х років Едуард Олександрович познайомився з Юліаном Семеновим. Разом вони вирішили створити Міжнародний комітет по поверненню російських коштовностей на Батьківщину — і ця ідея надовго пов'язала їх разом. Барон взяв безпосередню участь у поверненні праху Ф. І. Шаляпіна в Росію. Тільки до нього, як до близького друга, прислухався Федір Федорович Шаляпін, син великого російського співака і дав дозвіл на перевезення труни з прахом батька з Парижу на Батьківщину. Після смерті Федора Федоровича, барон викупив фамільні реліквії Шаляпіних, які залишилися в Римі і подарував їх Музею Шаляпіна в Петербурзі (Данилевич, 2000; Фальц-Фейн, 1997).

Багато сил і коштів витратив барон на пошуки Бурштинової кімнати з Єкатеринського палацу Царського Села, будучи членом міжнародної групи пошуку. Бурштинова кімната не була знайдена, і барон захопився ідеєю її відновлення. Присилав з Швейцарії шліфувальні верстати, особливі свердла, писав листи різним зацікавленим в цьому людям, давав інтерв'ю журналістам. За його клопотанням Німеччина повернула в Царське Село унікальні раритети, єдине, що вдалося знайти від легендарної бурштинової кімнати — комод з червоного дерева і одну з чотирьох флорентійських мозаїк. Дякуючи барону в 1990-х роках за кордоном виникли відразу два російських музеї. У 1994 році він відкриває Музей Суворова в Гларусі, в якому і через двісті років пам'ятають про похід великого російського полководця. У вересні 1995 з'явився музей Катерини II в Німеччині, на її батьківщині, в маленькому містечку Цербсті. Едуард Олександрович домовився з бургомістром, що місто реставруватиме будинок під музей, а він віддасть зі своєї колекції експонати, пов'язані з життям Катерини II. Багато барон зробив для організації передачі «Архіву Соколова» — слідчих документів у справі про вбивство царської сім'ї в Єкатеринбурзі. «Коли ми зустрічалися тут з прем'єром Черномірдіним, — каже барон, — я знову нагадав прохання князя Ліхтенштейну про повернення йому сімейних архівів, захоплених у 1945 році Червоною Армією в Австрії в якості військового трофею. Архіви вважалися трофеєм протягом півстоліття, хоча зрозуміло, що це не так — князівство не брало участь у війні, зберігаючи нейтралітет. Прем'єр уважно вислухав мої аргументи і зауважив, що «потрібно дати щось натомість»,

тобто зробити якийсь подарунок. За моєю порадою, князь за 100 000 доларів придбав папери Соколова, а я домовився про обмін їх на його архів». Офіційні документи про обмін будинкових книг глави ліхтенштейнського княжого дому Ганса-Адама II на безцінні для Росії матеріали Миколи Соколова були підписані під час візиту міністра закордонних справ Росії Євгена Примакова до Князівства Ліхтенштейн. Сьогодні барон є куратором Суворовського училища в Петербурзі, опікується «Асканією-Новою», допомагає повернути на Батьківщину, здавалося б безповоротно втрачені багатства (Данилевич, 2000; Фальц-Фейн, 1997).

Е. О. Фальц-Фейн в 2003 році нагороджений «Золотим Лавром» (присуджується на знак визнання видатних досягнень успішним спортсменам і людям, які надали неоціненні послуги для сфери спорту в Ліхтенштейні), йому також присвоєно титул барона Князівства Ліхтенштейн. Тут доречно відзначити, що барон в центрі Вадуцу (столиця Ліхтенштейну) тримає знаменитий магазин сувенірів, перед яким зупиняються всі туристичні автобуси, тому барона називають ще й «королем сувенірів». Слід зазначити, що сьогодні всі сучасні аристократи Ліхтенштейну відчувають в зв'язку з економічною кризою значні матеріальні труднощі, тому вимушені займатись бізнесом, або навіть працювати в державних установах. Нинішній князь правитель Ліхтенштейну Ганс-Адам II держить в Вадуцу ресторан «Торкел», в якому подають вино із власних виноградників монарха. Коли князь сердиться на дії парламенту і не погоджується з його рішенням, він погрожує покинути все, що у нього в Ліхтенштейні і виїхати у Відень, при цьому забравши у країни своє ім'я. Адже країна називається так тільки тому, що вона належить родині Ліхтенштейн. Як правило всі 25 парламентаріїв лякаються і відступають від свого рішення. Так у 2003 році князь Ганс-Адам II звернувся до народу заступитись за нього і дозволити йому правити країною, так як він вважає. На референдумі князь отримав перемогу: в підтримку абсолютної монархії проголосувало 2/3 населення. Доказом на його користь послужило те, що країна не може існувати без імені. Прийшлося навіть міняти конституцію, не порушуючи з 1921 р. Дід нинішнього князя — принц Йоганн II відбудував цей середньовіковий замок, який був побудований у XII столітті, а потім у 1499 році швейцарці його спалили, але в XVI столітті він був відновлений і до XX століття

замок був не пристосований до проживання княжих осіб, які до цього жили у Відні, а з 1938 р. всі члени сім'ї постійно живуть тут (Данилевич, 2000; Фальц-Фейн, 1997).

Виступити перед учасниками конференції, присвяченій 125-річчю заснування дендрологічного парку Біосферного заповідника «Асканія-Нова» з інформацією про барона Е. О. Фальц-Фейна, мене спонукали дві мої зустрічі з цією легендарною особистістю. На мою думку, ця людина є справжнім патріотом України і Росії і його внесок в подальший розвиток Асканії-Нової заслуговує на те, щоб ми пам'ятали про нього. Тому вношу пропозицію від імені учасників конференції направити барону Едуарду Олександровичу Фальц-Фейну листа вдячності за його постійну турботу про «Асканію-Нову».

Перш ніж розповісти про самі зустрічі, коротко зупинюсь на характеристиці цієї невеличкої країни — князівстві, що називається Ліхтенштейн. В 2008 році я відпочивав в Швейцарії і 15 жовтня вирішив поїхати до барона Е. О. Фальц-Фейна, щоби провідати його і порадитись як відвідати Музей Суворова в м. Гларусі, швейцарському містечку, в якому і через 200 років пам'ятають про перехід великим російським полководцем Швейцарських Альп. Отже декілька слів за Ліхтенштейн: площа 0,2 тис. кв. м., населення 28 тис. чол., столиця Вадуца — 4,9 тис. чол. До Вадуцу ми добрались електричкою, при цьому ніяких прикордонників ми не бачили і ніхто нас, громадян України, не спитав, з якою метою і чого ми приїхали в цю незалежну самостійну державу, в яку дуже непросто потрапити на постійне проживання, оскільки вона характеризується дуже низькими податками і високим рівнем життя. Кожен, хто має бажання стати громадянином Ліхтенштейну, має спочатку отримати дозвіл на проживання, схвалений переважно більшістю жителів того містечка, в якому він хоче проживати. Якщо схвалення отримано, заява направляється в місцевий парламент. Там вона розглядається і після схвалення відсилається князю, підпис якого підтверджує, що бажаний тут жити гідний стати громадянином Ліхтенштейну. Однак я повернувся до відвідин Е. О. Фальц-Фейна, а потім ще скажу кілька слів про цю маленьку країну і її правителів. Річ у тому, що я познайомився із бароном в Україні, коли в 1994 році він проїздом до Києва відвідав «Софіївку» разом із нащадком засновників і власників міста Скадовська, що на березі Чорного

моря, та головним редактором газети «Сільські вісті» (тепер уже покійним). Тоді барону було уже 82 роки, він виглядав дуже молодо, цікавився, чи є в Україні гарні жінки. На обід барон замовив свіже молоко, сир і український борщ. Подарував мені на згадку поштовою марку і заявив, що вона колись буде коштувати 100 тис. доларів. Я йому підписав нашу книгу про «Софіївку», але не написав «барону», а просто «шановному» і т.д. і він, як я тоді зрозумів, дещо образився, але станом «Софіївки» залишився задоволеним. До речів і барон, і фон це рівнозначні поняття, тому написання барон Е. О. фон Фальц-Фейн, що ми часто зустрічаємо в літературних дже-релах, чи в промовах, звісно не припустимо [3].

Отже, приїхавши у Вадуцу 15 жовтня 2008 року, ми з моєю дружиною Валентиною Петрівною не знали ні адреси, ні номера телефону і почали шукати його віллу. На станції, куди ми прибули, нам зразу сказали, на який автобус сідати, куди доїхати і там далі спитати, як знайти віллу «Асканія-Нова». Як виявилось, там практично всі знають барона Е. О. Фальц-Фейна дуже шановану людину в місті і в цій маленькій державі. Ми найняли таксі і нас підвезли до самої вілли. Я з хвилюванням нажимав кнопку домофону, але у відповідь — мовчання. Я вже втратив надію на зустріч, коли, нарешті, барон відізався і почав розпитувати, хто я такий і чого приїхав, і чому не попередив, і не зателефонував. Нарешті він погодився відкрити, але через 10–15 хвилин, щоб привести себе в порядок, бо я сказав, що не сам, а з дружиною, і він ще й потім, коли ми вже зайшли, обурювався, як це так приїхати без дзвінка, без попередження та ще й з дамою, а він не готовий до такого прийому. Та й взагалі він погано себе почуває, сам без допомоги уже не ходить, за ним доглядає домогосподарка, яка уже пішла, і він ледве спустився з другого поверху. Барон дозволив нам самостійно оглянути його дім, що ми і зробили з великим задоволенням, при цьому знов таки з його дозволу фотографували все, що нас цікавило. В домі, звичайно, було дещо неохайно, але зважаючи на стан здоров'я барона і відсутність жінки-господарки можна це зрозуміти. Сама вілла, якщо можна так сказати, це невеликий будиночок, якому до вілл наших «нових українців» дуже далеко. Не дивлячись на те, що Едуард Олександрович практично не рухався, він дуже оптимістично заявив, що має намір дожити до ста років і ще має бажання побувати в Асканії-Новій і заодно відвідати

«Софіївку». Я на фотоапараті показав всі фотографії, які відзняв у його домі, а він їх прокоментував. Потім барон згадував, як в 1914 р. із Криму приїхав в Асканію-Нову Микола II, вперше порушивши двірський етикет, яким заборонялось імператору зупинятись у приватних осіб в їх власному будинку. Едуард Олександрович розповів, що йому тоді було півтора року і його одягали в довгу сорочку. Микола II взяв його на руки і спитав, хто він: хлопчик чи дівчинка. Едуард Олександрович відповів, що він хлопчик, на що Микола II зауважив, що хлопчик має ходити в штаних, а не в сорочці. На моє запитання, як можна відвідати музей Суворова О. В., що був створений бароном за власні кошти, Едуард Олександрович сказав, що музей знаходиться за 200 км. звідси у м. Гларусі, і туди не ходить електричка, тому практично таку поїздку здійснити важко, бо потрібно їхати приватною машиною. Він також в бесіді відзначив, що половину своїх заробітків від продажу сувенірів і поштових марок звик ділити на дві рівні частини: одну — для Росії, маючи на увазі і Україну, а другу — для себе і доньки. На завершення я сфотографував барона (з його дозволу), а він перед цим подивився в дзеркало і взяв газету, як ви і бачите на цьому фото. Ми з ним тепло розпрощались, і він ще раз попросив, щоб наступного разу його попереджали про такі візити.

Перелік посилань

1. Данилевич Н. В. Барон Фальц-Фейн. Жизнь русского аристократа / Данилевич Н. В. – М.: Изобразительное искусство, 2000. — 232 с.
2. Фальц-Фейн В. Асканія-Нова / Фальц-Фейн В. – К.: Аграрна наука, 1997. — 347 с.
3. Курдюк М. Ліхтенштейн зблизька / Ічня: ПП «Формат», 2012, 76 с.

БАРОН Э.А. ФАЛЬЦ-ФЕЙН И ЕГО ЛИЧНЫЙ ВКЛАД В ДЕЛО СОХРАНЕНИЯ УКРАИНСКОГО И РУССКОГО НАСЛЕДИЯ

И. С. Косенко
Национальный дендрологический парк «Софиевка» НАН Украины

На основании литературных источников изложены биографические данные Барона Э. А. Фальц-Фейна, его огромный вклад в сохранение культурного наследия Украины и России и личные воспоминания о встрече с этим легендарным человеком.

BARON E.O. FALZ-FEIN AND HIS PERSONAL CONTRIBUTION TO THE PRESERVATION UKRAINIAN AND RUSSIAN HERITAGE

I. S. Kosenko
National Dendrological Park "Sofiyivka" NAS of Ukraine

On the basis of literary sources some facts from biography of Baron E. O. Falz-Fein, his great contribution to the preservation of the cultural heritage of Ukraine and Russia and also personal reminiscents about this legendary person are described in this article.